

BARTHA ESZTER

Magyar munkástörténet – nemzetközi szemmel

A kötet bevezetőjében röviden vázoltam annak a munkástörténet-írásnak a történetét, amelybe Mark Pittaway életműve szervesen illeszkedik. A kutató munkásságának tételes felsorolása elé kívánkozok egy hasonló vázlat arról, hogy miben is jelentett „más” és miért volt nemzetközileg úttörő az ő munkáskutatása egy olyan régióban, amely „hagyományosan” a nyugati kapitalista világ félperifériájának – és a bevezetőben ismertetett okok miatt a globális munkástörténet-írásban tudományosan is elhanyagolt területnek – számított. Hangsúlyozom, hogy nem a történész egész életművének az ismertetésére törekszem – amely már csak azért sem lehet teljes, mert élete utolsó éveiben új kutatási terület, a határmenti közösségek formálódása és a hidegháború lokális összefüggéseinek, a regionális hatásoknak a feltárása felé fordult az érdeklődése. Teljes munkástörténeti életművének magyar megismerése még várat magára – noha érdemes megjegyezni, hogy több tanulmánya is olvasható magyarul az *Eszmélet* és a *Múltunk* folyóiratok számaiban. Részletes áttekintés helyett ebben a rövid vázlatban arra törekszem, hogy kifejtsek néhány tézist, amely miatt nemzetközileg is kiemelkedő lehetett egy, a globális történet-írásban mindeztáig meglehetősen marginális téma, amely szempontok a jelenkori fiatal magyar kutatókat is segíthetik.

Az első szempont a kelet-európai „szovjetizálás” egész koncepciójának a kritikája. A totalitárius iskola által ihletett, a rendszerváltás utáni „mainstream” kelet-európai történetírásban Moszkva nemcsak a „főgonosz”, hanem egyúttal az a központi, totális hatalom, amely nemcsak a kommunizmust erőltette rá a „rabul ejtett” (vagy a második világháborúban zsákmányként megszerzett) kelet-európai régióra, hanem lényegében az élet minden területét radikálisan átalakította, szovjetizálta, miközben a helyi politikai-társadalmi szereplők döntései, cselekedetei és motivációi mind-mind alárendelődtek a moszkvai akarat kiszolgálásának. Ez a kép jócskán leegyszerűsítő, több ok miatt. A totalitárius paradigma tudományos kritikája az angolszász historiográfiában az 1970-es évek óta jól ismert, egész történeti iskolák alakultak, amelyek saját magukat ezzel a paradigmával szemben határozták meg. A kelet-európai régióban különösen érzékeny téma napjainkban a két világháború közötti korszak története, amely megszépítéséhez, sőt sok esetben dicsőítéséhez legitimációs okok miatt ragaszkodnak a rendszerváltás utáni politikai elitiek. Mark Pittaway azon történészek közé tartozott, aki jóval kevésbé pozitívan ítélte meg

a kelet-európai történelem ezen korszakát. Egyik korábbi, tankönyvnek is szánt munkájában felvázolta a régiót feszítő óriási gazdasági-társadalmi problémákat és az etnikai ellentéteket, amelyek miatt a nyugati típusú demokrácia végül csak Csehszlovákiában tudott meggyökeresedni; a régió többi államában autoriter rendszerek jöttek létre, amelyek az erősödő német befolyással párhuzamosan egyre nyitottabbakká váltak a szélsőjobb oldali ideológiákra.¹ A régió gazdasági elmaradottsága nem a „kommunizmussal” kezdődött; mint ahogyan az államszocialistának nevezett rendszer kialakulását is csak a globális kapitalista világrendszer összefüggéseiben, elsősorban az orosz gazdasági elmaradottság és az első világháború okozta szörnyű világégés kontextusában lehet megérteni. A Horthy-korszak magyar revíziója egyértelműen illeszkedik abba a konzervatív nemzeti felfogásba, amely a magyar fejlődés „megkésetttségének”, a régió félperifériális helyzetéből fakadó gazdasági elmaradottságnak az egész problematikáját áthelyezi az államszocializmusra és természetesen a szovjet befolyásra. Holott nem a szovjetek hozták létre a „három millió koldus” országát, sem azt az agrárszegénységet, vagy mondjuk ki, nyomort, amelyről a korszakban olyan szemléletes leírások születtek a népi szociográfusok tollából. Az antiszemitizmust sem lehet csak a nyilaskeresztesekhez és Szálasihoz kapcsolni, hiszen a korszak szomorú történeti „öröksége” volt a fő ellenfélnek tekintett „kommunizmus” azonosítása a „zsidóval”. A korszak egészét jellemző antiszemita hagyomány nélkül az sem érthető meg, hogyan volt lehetséges a magyar holokauszt, hiszen történeti kutatások alapján 1944 tavaszán-nyarán a németeknek elég emberük sem lett volna ilyen óriási tömegek deportálására. A Horthy-rendszer felelőssége ebből a szempontból elvitathatatlan, mint ahogyan a két világháború közötti rendszer is inkább tekinthető parlamentáris kereteket meghagyó autoriter rendszernek, mintsem nyugati típusú demokráciának.²

Mark Pittaway szakított a „szovjetizálás” koncepciójával, és mindenkor abból indult ki, hogy a helyi szereplőknek a Vörös Hadsereg győzelme után is volt befolyása az események alakulására – sőt, előfordult, hogy a helyiek *radikálisabb* politikát követeltek, mint amit eredetileg a szovjetek „tanácsoltak”. A kutató disszertációjából kinőtt kötet elnyerte a nemzetközi tudományos közönség elismerését: a Hungarian Studies Association (HSA) 2012-ben az év könyvének választotta a magyarországi témákkal foglalkozó kötetek közül.³

Mark Pittaway történeti kontextusban vizsgálja három eltérő munkásközösség, az újpesti, a zalai és a tatabányai munkások sorsának és politikai viselkedésének alakulását a második világháború végétől az 1956-os forradalomig, illetve a kádári konszolidációig. Nagyon fontos annak dokumentálása és elemzése, hogy a magyar munkásság nemcsak kialakulásában volt heterogén, hanem eltérő politikai viselkedés és kultúra is jellemezte az egyes csoportokat. A történész

¹ Pittaway 2004.

² A Horthy-korszak meghatározásával kapcsolatos vitákról lásd: György László 2017.

³ Pittaway 2012.

ezen eltérő politikai hagyományok, világnézetek kontextusában elemzi az 1945-ös választások alakulását, az újjáépítés időszakát és a kiépülő államszocializmus azon kísérletét, hogy megteremtse legitimációs bázisát a munkások körében. Ez egy ideig sikerrel is járt, sőt, a tatabányai munkásközösség esetében dokumentálható, hogy radikálisabb követelésekkel álltak elő az államosítás érdekében, mint amit „felülről” eredetileg előirányoztak. A kollektivizálás, majd pedig az államnak azon kísérlete, hogy megtörje a munkahelyeken kialakult nemi, szakmai és generációs hierarchiákat, és gyökeresen felforgassa a munkakultúrát és bérezési formákat, végül kudarcba fulladt. Mindhárom közeg munkásait szembefordította kollektivizálás megvalósulása a rendszerrel, amely aztán elvezetett a forradalom kirobbanásáig és a fegyveres ellenállásig. Mark Pittaway részletesen dokumentálja, hogy mit jelentett a sztahanovizmus a megszokott munkáskultúra kontextusában, illetve szembemegy azzal a sztereotípiával, amely szerint a rendszer minden vonatkozásban „kollektivistá” lett volna. Ellenkezőleg, a taylorizmus meghonosításával nagyon is kapitalista mintákat másoltak, a bérezésben pedig az individualizációra és nem a kollektív jutalmazásra törekedtek. Mark Pittaway fontos tézise, hogy az államhatalomnak éppen nem az erejét, hanem a gyengeségét bizonyítja az állami erőszak, a represszió központi szerepe; mint ahogyan végül csődöt mond a sztálini eredetű nagy kísérlet, az új, szocialista munkás kinevelése is, mert annyira erős az alulról jövő ellenállás. A kísérlet csődje látványosan megmutatkozott, amikor munkások és munkásfiatalok tömegei csatlakoztak az 1956-os forradalomhoz, de az üzemi szakképzettségi és nemi hierarchiát fenekestül felforgató hatalomnak korábban is kellett bizonyos engedelményeket tennie, mert a vizsgált munkásközösségekben (is) pattanásig, pontosabban a társadalmi robbanásig feszült a hangulat.

Ahogy látjuk, a fentiekben nagyon is megmutatkozik, hogy a magyarországi sztálinista rendszer korántsem volt olyan totális, kollektivistá és monolit, ahogyan a totalitárius modell követői feltételezik. Valójában a helyi szereplők, a felső vezetés és a változó szovjet irányvonal kölcsönhatása, dinamikája együttesen formálták, alakították a rendszer lehetőségeit és korlátait. Mark Pittaway meggyőzően dokumentálja, hogyan sikerült a hatalomnak egy ideig maga mellé állítani a munkásközösségeket, majd pedig fokozatosan elveszítenie a háború után megszerzett, feltételes támogatást. A szocialista munkás kinevelése azonban korántsem jelentette a közösségi társadalom győzelmét; ellenkezőleg, a bérezési formák és a sztahanovizmus az individuális stratégiák preferálására készítette a munkásokat. Itt tehát nagyon is szerepet kapott a helyi kezdeményezés, mint ahogyan a taylorizmus átvétele is mutatott helyi sajátosságokat. Az 1956-os forradalom elemzésébe a történész bevonta a vidéki forrásokat; és ezzel szakított azzal a történeti hagyománnyal, mely a helytörténészekre hagyta a vidéki megmozdulások elemzését. A különböző munkásközösségek alapján részletgazdagon szemlélteti, hogy vidéken is óriási volt az elégedetlenség, illetve a kollektivizálás és az élelmiszerhiány miatt a végsőkig

elkeseredett vidéki munkások sokszor legalább olyan radikális társadalmi követeléseket fogalmaztak meg, mint a budapestiek.

A második fontos szempont a legitimitáció fogalmának átértelmezése, pontosabban kitágítása. Ahogyan Mark Pittaway is írja, első látásra talán furcsa lehet a legitimitáció fogalmát alkalmazni a magyar államszocializmusra – hiszen a szovjetizálás koncepciójából az is következik, hogy a rendszernek egyáltalán nem volt legitimitása. Michael Mann nyomán azonban Pittaway úgy érvel, hogy az államnak van egy „infrastrukturális” hatalma is – vagyis az a képessége, hogy mindennapi szinten keresztülvigye az akaratát, bizonyos társadalmi csoportok mobilizálásával, amelyek benépesítik és működtetik az állam intézményeit, és így juttatják érvényre annak autoritását. Ebben az értelemben beszél Mark Pittaway legitimitásról, illetve annak elvesztéséről a második világháború utáni magyar állam vonatkozásában. És itt érdemes elidőzni egy pillanatra. Ahogyan a bevezetőben is említettem, a magyar államszocialista korszak nemcsak a két világháború közötti elit visszaszorulását, sokszor deklasszálódását jelentette, hanem új társadalmi csoportok felemelkedését is, Ferge Zsuzsa szavaival, példátlan mértékű társadalmi mobilitást hozott a régióba. Enélkül nem érthető meg, hogy miért jelentkeztek sokan önként a rettegett ÁVH-ba, miért vonultak ki százezrek megünnepelni május elsejét, és hogyan épülhetett ki a Rákosi-kultusz. Meglátásom szerint mindebben nem pusztán csak az erőszak játszott szerepet. Mark Pittaway éppen azt mutatja meg, hogyan válhattak a rendszer, úgymond, kedvezményezettjeiből – a munkásokból – a rendszer ellen harcoló forradalmárokká a kiábrándult „dolgozó tömegek”. Ehhez azonban szükség volt arra, hogy a rendszer legalábbis ideig-óráig rendelkezzen egy mégoly korlátozott legitimitációval, amely sokaknak éppen abból a hitéből fakadt, hogy az évszázados patriarchális és feudális függést felváltja egy szabadabb, igazságosabb társadalom. Nem véletlenül kezdődik a történész könyve Kósa Pálnak, az Újpesti Forradalmi Bizottság elnökének letartóztatásával. Éppen azzal a kérdéssel szembesíti az olvasót, miért és hogyan fordul szembe a kommunista hatalommal egy munkás, aki a háború után meggyőződésből csatlakozott a kommunista párthoz (igaz, később kizárták), dolgozott agitpropoként, és komoly tekintélynek örvendett a munkások körében, mint a mindennapi problémáikat jól ismerő, köztük élő ember, akinek a felesége is kétkezi munkásként dolgozott.⁴

És ez átvezet minket a harmadik szempontra, a rendszer tulajdonképpeni fogalmi meghatározására. Mark Pittaway többször használja a „workerist” jelzőt a rendszer munkáspolitikájára, és nyilvánvalóan az sem véletlen, hogy könyvének is a munkásállam címet adta. Pittaway szerint komolyan kell venni a rendszer munkásideológiáját – pontosabban azt a törekvését, hogy társadalmi bázisát a munkásokra építse. Ugyanakkor természetesen nem vette

⁴ Pittaway 2012: 1-2.

komolyan a sztálini ideológiát, abban az értelemben, hogy valójában cáfolta mind azt a tézist, hogy a rendszer a munkásközösségek kollektivitását kívánta volna erősíteni – valójában megmutatta, hogy a levéltári dokumentumok értő elemzése ellentmond ennek a sztereotípiának – de nem fogadta el az ellenkezőjét, vagyis az államkapitalista koncepciót sem, amely egyenrangúnak, ha nem súlyosabbnak tekinti az állami kizsákmányolást a kapitalista kizsákmányolásnál. A munkástámogatás megszerzésének igénye Kádárnál is felmerült – nem véletlenül követte az 1956 utáni represszió politikáját az „újrátöltött” munkáspolitikája, vagyis a munkások anyagi követeléseinek legalábbis részleges kielégítése, a munkáslakás-építés támogatása, a munkáskultúra és –oktatás pártolása, a munkásvezetők kinevelésének ígérete. Ennyiben tehát a rendszer nagyon is komolyan vette a munkáspolitikát.

A negyedik szempont viszont éppen az, hogy mégis miben nem vette komolyan a saját maga számára állított elvárásait. Ez pedig már elvezet bennünket a történész saját politikai meggyőződéséhez. Ahogyan jeleztem, *egyszerre* vitatkozott a „sztálinistákkal” (akikből nem volt sok Angliában), az államkapitalista irányzat képviselőivel és természetesen a totalitárius iskola híveivel. Ezt Fábry Ádám is hangsúlyozza a szerkesztésében megjelent válogatott Pittaway-tanulmánykötet bevezetőjében.⁵ A történész természetesen kritikus volt az államszocializmussal szemben; egészében azonban ahhoz a kritikai iskolához és útkeresésekhez köthető, amelyek mind a sztálinizmussal, mind pedig a kapitalizmus visszaállításával szemben alternatívát kerestek. 1956 vonatkozásában is kiemelte a munkástanács-mozgalmat, amelyben benne volt egy ilyen fejlődés lehetősége (miközben természetesen a forradalom nagyon sokszínű volt, és a szovjet hadsereg beavatkozása miatt lehetetlenség megmondani, végül milyen erőik kerekedtek volna felül). A munkástanácsok, amelyek pedig mind a sztálinizmussal, mind pedig egy esetleges kapitalista restaurációval szemben is meghatározták magukat, és hangsúlyozták, hogy a gyárakat nem adják vissza az eredeti tulajdonosoknak, mindenesetre mutatnak egy olyan irányt, amelylyel mind a műszaki értelmiség, mind pedig a városi, szakképzett munkásság egy jelentős része legalábbis egyetérthetett. Mark Pittaway így írt az újpesti munkástanácsokról:

„Azok a munkástanácsok, melyekben léket kapott a párt törekvése, hogy befolyással legyen a tagok kiválasztására, és ahol a szakmunkások és mérnökök közösen gyakorolták az ellenőrzést – ezek a munkástanácsok (legalábbis október végéig) nem voltak közel sem olyan radikálisak, mint azok, melyeknek tagjait az utcai tömeg választotta meg. Az Egyesült Izzóban a munkástanácsi választásokat követő negyvennyolc óra alatt újrászervezték a gyár intézményeit. Elmozdították tisztségéből a gyár igazgatóját és az egyik termelési igazgatót; a gyáriigazgató helyére a munkástanács elnöke állt.

⁵ Fábry 2014: 1-12.

A munkástanács bejelentette, hogy magát ideiglenes szervnek tekinti, mely csak a teljes körű választásokig működik. A munkástanács feloszlatta továbbá a személyzeti osztályt, mely a Rákosi-korszakban a gyári menedzsmenten belül a párt és a titkosrendőrség képviselőjeként működött. A munkástanács bejelentette továbbá, hogy a sztrájkot folytatják, és mindenki a teljes fizetését kapja, az alacsony fizetésűek 15%-os, a többi dolgozó pedig 10%-os béremelést kap. Egyidejűleg hozzájárult az alapvető reformok végrehajtásához is a gyári adminisztráció terén, nekifogott az adminisztratív decentralizációnak és a bürokrácia felszámolásának, a gyári teljesítményen alapuló bérrendszer átalakításának, és felszólította a munkásokat, hogy válasszanak meg egy 71 tagú gyári munkástanácsot, s hozzanak létre a gyári munkástanácsnak alárendelt műhelytanácsokat.⁶ A szakmunkásokból álló többség, akiknek a gondolkodásmódja határozta meg alapvetően a munkástanácsok által végrehajtott változtatásokat, világosan megfogalmazta filozófiáját és a centralizáció iránti bizalmatlanságát az október 29-én Újpesten tartott összmunkástanács értekezleten: »az elmúlt évek hibái« azt mutatják, hogy »alulról kell megszerveződnünk«, és »saját erőinket használva kell megoldanunk problémáinkat«. Ugyanakkor hangsúlyozták azt is, hogy bizalmatlanok az újpesti területi forradalmi bizottság és az ehhez hasonló testületek radikalizmusával szemben, melyek a tömegektől kapták legitimitásukat: »úgy tűnik, hogy a hatalom, melyért fiataljaink vérével fizetünk, most másféle, frakciós elemek kezébe került«^{7,8}

Igaz, Pittaway azt is hangsúlyozza, hogy a kétlaki munkások, akiket a végső-kig elkésérített a párt agrárpolitikája, a radikálisabb utat választották:

„Míg a városi, szakképzett elit demokratikus szocialista elképzelései, melyek kezdetben implicite jelen voltak a munkástanácsok politikájában, egyre inkább háttérbe szorultak a tömegek radikalizálódásának hatására, és gyakorlatilag teljesen hiányoztak is azokon a munkahelyeken, ahol ez a társadalmi csoport kevésbé volt jelen, addig a kétlaki, munkás- és parasztközösségek inkább a vidéki forradalomhoz akartak csatlakozni, ami a mezőgazdaság kollektivizációja ellen irányult. A komlói bányászok közt sokan voltak olyanok, akik a hétvégén rendszerint hazamentek. Amikor tehát az igazi forradalom beköszöntött, és a munka szünetelt, »a legtöbb bányász hazament, és hetekig nem tért vissza« Komlóra.⁹ Míg az ingázók felszívódtak, és hazatértek falvaikba, azokon a területeken, ahol naponta bejártak a falvakból az emberek az üzemekbe, a városi munkásközösségek forradalmi a vidéket is forradalmasították. Várgesztesen, a tatai szénmezőkön fekvő faluban a 97 háztartásból csak 6 olyan akadt, amelyből egy-egy családtag nem a mezőgazdaságban dolgozott 1956-ban, ők viszont döntően a bányászatban dolgoztak. A szomszédos Oroszlányban történt forradalmi hírek a

⁶ A munkástanácsok tevékenységéről működésük első három napjában lásd Cosic 1989: 80-82; Lomax 1990: 15-17.

⁷ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban PtSzL), IX.29of.396.e., pp. 1-2.

⁸ Pittaway 2006: 20-21.

⁹ Columbia University Libraries, Rare Book & Manuscript Library, Bakhmeteff Archive (a továbbiakban CUL RB&ML, BAR), Hungarian Refugees Project (a továbbiakban CURPH), Box 16., Interview No. 524, pp. 5-6.

faluban fokozódó dühöt keltettek, ami aztán a községi tanács feloszlásához vezetett, és a tömeg nemzeti bizottságot választott helyette.¹⁰ Azokban a vidéki közösségekben, ahol a kétlaki (munkás és paraszt) dolgozók túlsúlya érvényesült, leginkább a mezőgazdasági földtulajdonlás kérdése állt a középpontban, s emellett az emberek a szovjetek kivonulását és antikommunista fordulatot követelték.”¹¹

Pittaway korántsem állította, hogy a munkástanácsok „felülírták” volna a hagyományos eltéréseket a munkáskultúrában illetve politikai viselkedésben, hiszen elsősorban a városi szakmunkások (és a szakértelmiség, mérnökök, szakemberek) fogalmazták meg önálló politikai követeléseket. Az államszocialista rendszer azonban balra zárt volt, miközben – ahogyan ez Pittaway későbbi kutatásaiból is kiderült, de már a kádári konszolidációban is benne rejtett az életszínvonal-politika lényege – jobbra, a fogyasztás irányába nyitott. Így nem véletlenül befolyásolta a magasabb fogyasztás igényével a nyugati világ jóléti kapitalista államai példájának irányába a munkások tudatát. Miközben tehát a rendszer nyitott volt arra, hogy kielégítse a munkások materiális igényeit (ha nem is olyan színvonalon, mint a fejlett nyugati országok, hanem a félperifériás helyzetnek megfelelő fogyasztási szinten), politikai téren még az 1968-as reform idején is „kifelejtette” a munkásönigazgatást mint alternatívát a lehetséges útkeresések közül.

És ezzel elérkeztünk az ötödik szemponthoz, vagyis a rendszerváltás és a munkásság kérdéséhez. Pittaway nagyon kritikus volt a rendszerváltást követő liberális, különösen a neoliberais gazdaságpolitikával szemben: *„Ha csak Magyarországot nézzük, akkor az 1989-et követő nyolc évben az összes munkahely 27,2 százaléka megszűnt, és az elveszett állásokat nem sikerült újjal pótolni – 2008-ban még mindig 23,2 százalékkal kevesebb munkahely volt az országban, mint tizenkilenc évvel ezelőtt. Ebben gyökerezik a magyar lakosság igen alacsony foglalkoztatottsága és a munkaerőpiacról tartósan vagy örökre kiszoruló népesség társadalmi és anyagi leszakadása.”¹² A lakosság átlagos reáljövedelme még a neoliberais korszak csúcán, vagyis a 2000-es évek első évtizedének közepén is csak 108,9 százaléka volt az 1990-es évek elején regisztrált adatoknak.¹³ Míg 2008 elején, a gazdasági válság kitörése előtt a GDP szignifikánsan, ha nem is fundamentálisan nagyobb volt, mint 1989-ben, Magyarország, ahelyett, hogy „utolérte” volna a nyugat-európai centrumot, még az 1991-es relatív pozícióját is alig-alig tudta megtartani – ha az 1989-es szinttel vetjük*

¹⁰ OSZK Kt., 412/VIII.7d.-Komárom Megyei Tanács, Titkárság; Várgesztes községi tanács V.B.. szám. Az 1956. évi október 23.-utáni események megörökítése, pp. 1-7.

¹¹ Pittaway 2006: 22.

¹² International Labor Organization, Labor Statistics, <http://data.un.org/Data.aspx?q=Employment&d=LABORSTA&f=tableCode%3A2B>, (Hozzáférés dátuma: 2010. február 27).

¹³ Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), Country Statistical Profiles: Hungary, 2009, <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=CSP2009>, (Hozzáférés dátuma: 2010. február 27).

össze, akkor pedig a relatív helyzete még romlott is valamit.¹⁴ Ráadásul az ország nem volt képes kitörni az 1980-as évek adósságcspadájából sem – sőt, a magánháztartások növekvő eladósodása csak rontott a helyzeten. A hazai magánhitel-állomány ugyanis elképesztő méretben, 339,4 százalékkal nőtt 2000 januárja és 2007 szeptembere között.¹⁵ A háztartások hitelállományának jelentős részét ráadásul külföldi valutában vette fel a lakosság – különösen svájci frankban, de az euró és a japán jen is igen népszerű volt.¹⁶ És akkor még nem is említettük a 2009-ben 6,3 százalékra becsült gazdasági visszaesést, illetve a 2010-re jósolt 0,2 százalékos további csökkenést.¹⁷¹⁸

Mindeközben hol voltak a munkások? Pittaway magyarázata szerint már 1989-ben a perifériára szorultak: „Ezt a marginalizálódást részben az magyarázza, hogy az államszocializmus a magyar gyárakban és ipari körzetekben nem bummal, csak nyűszítéssel ért véget. A munkások ugyanis korábban, az államszocializmus idején sem tiltakoztak vagy szervezkedtek: erőfeszítésük a gazdasági válság idején arra koncentrált, hogy többletmunka árán elégítsék ki materiális igényeiket, ezáltal semlegesítve a válság életszínvonal-csökkentő hatásait. Politikai passzivitásuk magyarázata részben abban rejlik, hogy a munkásság viszonylag sikeresen integrálódott a Kádár-korszak politikai rendszerébe. Tanulmányomban azt a tézist fejtettem ki, hogy a munkásság és az államszocialista rendszer viszonya képlékeny volt 1945 és 1989 között, és a kádári munkáspolitikát, amely megteremtette a munkásság sikeres integrációjának a feltételeit, a Rákosi-korszak sztálini politikájának kudarcra ösztönözte.”¹⁹ Érdemes idézni véleményét a neoliberais korszakról Magyarországon: „Miközben 1989 után megnyílt a formális politikai részvétel tere, és az állampolgári jogok közé iktatták a szólásszabadságot és a gyülekezési jogot, megnyitották a határokat és felszámolták a politikai diktatúrát, a rendszerváltó politikai elit alapvető tévedése volt, hogy de facto nemkívánatosnak, sőt kártékonynak ítélte a társadalmi-gazdasági alternatívák megvitatását – amit sikeresen száműztek is a széles nyilvánosságból –, hogy ezzel elfedjék az osztályuralom új formáinak kialakulását és megszilárdulását. Ez a felfogás olyan, lényegében kirekesztő politikai kultúrán nyugodott, amely az értelmiségi elit tagjain kívül nem kívánt másokat beengedni a nyilvános diskurzusba, és populistának minősí-

¹⁴ OECD, Country Statistical Profiles 2009, Gross domestic product: GDP, US \$, current prices, current PPPs, millions, <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=CSP2009>, (Hozzáférés dátuma: 2010. február 27).

¹⁵ Graham Turner: *The Credit Crunch. Housing Bubbles, Globalization and the Worldwide Economic Crisis*. London, 2008, 133.

¹⁶ Magyar Nemzeti Bank, Statistical Releases and Notes, Household and non-financial corporate sector interest rates, http://english.mnb.hu/engine.aspx?page=mnb_vallakozasi_kamatok, (Hozzáférés dátuma: 2010. február 27).

¹⁷ A legutolsó prognózisokra nézve lásd a Nemzetközi Valutaalap (IMF) sajtóközleményét, 10/38, 2010. február 15. “IMF Mission to Hungary Reaches Staff-Level Agreement on Fifth Review under Stand-by Arrangement”, <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2010/pr1038.htm>, (Hozzáférés dátuma: 2010. február 27). – Az előzetes adatok szerint 2010-ben Magyarország GDP-je 1,2%-kal nőtt. A szerk.

¹⁸ Pittaway 2011: 5-6.

¹⁹ Uo: 16-17.

tett minden olyan politikai szereplőt, aki társadalmi-gazdasági követelésekkel állt elő. Ez a politikai kultúra elfedte az oligarchikus politikai pártok és az üzleti elit fúzióját, amely aztán brutálisan nyílt formában jelentkezett az elmúlt tizenhárom év folyamán. Mivel az osztályt mint kollektív identitást széttűzták Magyarországon, nem szerveződhetett újjá az a munkásmozgalom, amely előrébb vihette volna az osztálykompromisszum politikáját, és előkészíthetett volna egy szociálisabb átmenetet, illetve egy olyan demokráciát, ahol jobban megkérdőjelezhetőek a társadalmi, politikai és gazdasági egyenlőtlenségek.”²⁰

A fenti kritikai értékelést azért volt érdemes idézni, mert Mark Pittaway, miközben óriási mennyiségű levéltári anyag feldolgozásával dokumentálta és elemezte az államszocializmus és a munkások viszonyát, korántsem tartozott azon nyugati kutatók közé, akik fenntartás nélkül üdvözölték volna a rendszer összeomlását. Ellenkezőleg, korán rámutatott arra, hogy korántsem az a nyugati típusú jóléti állam és polgári társadalom jön létre a rendszerváltás utáni Magyarországon, amiről a tranzitológusok és sok kelet-európai értelmiségi álmodozott. A teljeskörű privatizáció és a munkástulajdon de facto kizárása „megágyazott” egy olyan társadalomnak, amelyet masszív gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek jellemeznek, és ahol éppúgy hiányzik a demokratikus rend mellett elkötelezett, erős polgárság, mint a két világháború közötti korszak Magyarországból. Ennyiben a történeti problémák öröklődnek. Mark Pittaway a magyarországi fasizmusról írt munkájában arra is rámutatott, hogy a populizmus hazánkban igen gyakran összekapcsolódik a szélsőjobboldali ideológiákkal. „A szélsőjobboldal múltja ugyan bonyolult és szerteágazó, de az, hogy van jövője, szinte biztosnak látszik Magyarországon”²¹ – írta a történész még a Jobbik előretörése előtti időszakban. Hozzátehetjük: a feszítő szociális problémák igen gyakran csapnak át a szélsőjobboldali ideológiák igenlésébe – persze nemcsak Magyarországon.

Magyarország politikai jövője nem tárgya ennek a rövid vázlatnak Mark Pittaway munkástörténeti kutatásainak nemzetközi és hazai jelentőségéről. Azt viszont mindenképpen érdemes zárószóként megemlíteni, hogy Magyarországon is nő az érdeklődés a munkástörténeti témák iránt; örömmel említhetem például az 1956-os Intézet 2016-2017-es évkönyvét, Rainer M. János és Valuch Tibor szerkesztésében (*Munkások* '56). A jelen kötet is arról tanúskodik, hogy a fiatal kutatók körében van érdeklődés a munkástémák iránt, sőt, felnőtt egy új generáció, amelyet már kevésbé befolyásolnak az akármilyen előjelű ideológiák. A közös munkát segíti az az MTA TK Politikatörténeti Intézetében működő REWORK-OTKA Kutatócsoport, amelynek vezető kutatója Valuch Tibor, és amelynek a kötet szerzői közül többen is a tagjai. Munkástörténetet természetesen nagyon sokféleképpen lehet művelni – reméljük, ezt a sokszínűséget és

²⁰ U. 17-18.

²¹ Fabry (szerk.), 2014: 275.

akadémiai párbeszédet is demonstrálja ez a tanulmánykötet, amely párbeszéd lehetőségében Mark Pittaway egész életében hitt, és saját akadémiai pályáját is eszerint alakította.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Cosic, Dobricia 1989: *7 nap Budapesten 1956. október 23-30.* Budapest, Bethlen Gábor Könyvkiadó.
- Fabry Adam (szerk.), 2014: *From the Vanguard to the Margins: Workers in Hungary, 1939 to the Present. Selected Essays by Mark Pittaway.* Leiden, Brill.
- György László: Észrevételek a Horthy-rendszer historiográfiájáról. *Eszmélet*, (28), 2., (114. sz.), 155-169.
- Lomax, Bill (szerk.), 1990: *Worker's Councils in 1956.* New York, Columbia University Press.
- Pittaway, Mark 2004: *Eastern Europe 1939-2000.* London, Hodder Arnold.
- Pittaway, Mark 2006: A magyar forradalom új megközelítésben: az ipari munkásság, a szocializmus széthullása és rekonstrukciója, 1953-1958. *Eszmélet* (18) 72, 11-31.
- Pittaway, Mark 2011: A magyar munkásság és a rendszerváltás. *Múltunk* (56) 1, 4-18.
- Pittaway, Mark 2012: *The Worker's State. Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944-1958.* Pittsburgh, Pittsburgh University Press.
- Rainer M. János – Valuch Tibor (szerk.), 2017: *Munkások '56.* Budapest, Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézet Alapítvány